
Externe verslaggeving

M.N. Hoogendoorn, R.G.A. Vergoossen

Achtste druk

Noordhoff Uitgevers

Externe verslaggeving

Prof. dr. M.N. Hoogendoorn RA

Prof. dr. R.G.A. Vergoossen RA

Achtste druk

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: G2K Designers, Groningen/Amsterdam

Omslagillustratie: iStockphoto

Eventuele open aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever, ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n) te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te nemen met de uitgever.

0 / 12

© 2012 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/reprorecht). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-84368-7

ISBN 978-90-01-80957-7

NUR 786

Woord vooraf bij de achtste druk

Voor u ligt een geheel herziene nieuwe druk van het boek waarvan de eerste druk is geschreven door Prof. dr. J. Klaassen RA en Prof. drs. G.G.M. Bak RA. Al enige drukken geleden heeft Gijs Bak het auteursteam verlaten, en dit is de eerste druk waaraan ook Jan Klaassen geen medewerking meer heeft verleend. Het huidige auteursteam is Jan Klaassen en Gijs Bak zeer erkentelijk en dankbaar voor het basiswerk waarop ook deze druk nog steeds voortbouwt.

Deze herziening vonden wij noodzakelijk in verband met de voortgaande veranderingen die zich de afgelopen jaren hebben voorgedaan in de regels voor de externe verslaggeving. Dit betreft wijzigingen in de Nederlandse wetgeving (Titel 9 BW 2), in de Richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving en in IFRS. In dit boek worden de hoofdlijnen van de Nederlandse wet- en regelgeving en IFRS geïntegreerd, waarbij wordt uitgegaan van een bedrijfseconomische visie. Dit boek is daarom zowel gericht op beursgenoteerde ondernemingen en andere ondernemingen die IFRS toepassen, als op de ondernemingen in het midden- en kleinbedrijf.

Over het geheel genomen zijn de behandelde onderwerpen nog grotendeels dezelfde als in de vorige druk. Een verandering is dat hoofdstuk 9 nog uitsluitend gewijd is aan overige activa en dat het voorheen in dit hoofdstuk behandelde onderdeel verplichtingen nu is geïntegreerd in hoofdstuk 10. De titel van hoofdstuk 10 is als gevolg daarvan gewijzigd van 'Voorzieningen' in 'Verplichtingen'. Voorts is, naast de actualisering, de structuur van enkele hoofdstukken aangepast.

Deel 1 behandelt de omgeving waarin externe verslaggeving zich afspeelt, inclusief de regelgeving. We hebben daarbij veel aandacht geschonken aan de Nederlandse wet- en regelgeving en aan de totstandkoming van de IFRS, zoals die door de IASB worden vastgesteld en in de Europese Unie een wettelijke status krijgen na goedkeuring door de Europese Commissie.

Deel 2 behandelt de jaarrekening, waarbij we beginnen met de bespreking van het Conceptual Framework dat de belangrijkste begrippen definieert, waarop de jaarrekening is gebaseerd. Daarna volgen de grondslagen voor de vermogens- en winstbepaling, de bespreking van de belangrijkste balansposten, de winst- en verliesrekening en het kasstroomoverzicht.

In deel 3 worden specifieke onderwerpen behandeld: deelnemingen, consolidatie, vreemde valuta, financiële instrumenten en belastingen. Voorts wordt ingegaan op het jaarverslag en de overige gegevens en op de financiële analyse.

Ondanks de aandacht voor nationale en internationale regelgeving is het boek nog steeds sterk georiënteerd op de toepassing van concepten. Ook voor deze druk houden wij ons weer aanbevolen voor op- en aanmerkingen. U kunt deze richten aan Noordhoff Uitgevers, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen.

Najaar 2011
Martin Hoogendoorn
Ruud Vergoossen

Inhoud

Studiewijzer 10

Deel 1

De omgeving 13

1 Plaatsbepaling externe verslaggeving 15

- 1.1 Externe verslaggeving versus interne informatieverschaffing 16
- 1.2 De plaats van externe verslaggeving in de maatschappij 17
- 1.3 Recht en externe verslaggeving 22
- 1.4 Bedrijfseconomie en externe verslaggeving 24
- 1.5 Soorten externe verslaggeving 25
- 1.6 Onderzoek op het gebied van externe verslaggeving 32

2 Regelgeving externe verslaggeving 41

- 2.1 Regelgevende instanties in Nederland 42
- 2.2 Internationale regelgeving 44
- 2.3 Structuur en hoofdzaken van de inhoud van de wetgeving in Nederland 48

3 Van opstelling tot publicatie 59

- 3.1 Fasen totstandkoming externe verslaggeving 60
- 3.2 Opstellen 61
- 3.3 Oordeel commissarissen 61
- 3.4 Algemene vergadering van aandeelhouders 63
- 3.5 Publicatie 64
- 3.6 Jaarstukken en ondernemingsraad 66
- 3.7 Rol van accountant 66
- 3.8 Toezicht op financiële verslaggeving 70
- 3.9 Rechtspleging ondernemingskamer 73

Deel 2

De jaarrekening 79

4 Grondslagen van de informatieverschaffing in de jaarrekening 81

- 4.1 Waarom een raamwerk van grondslagen? 82
- 4.2 Hoofddlijnen van het IASB Conceptual Framework en toepassing in Nederland 83
- 4.3 Grondregels voor de presentatie van de informatie in de jaarrekening 97

5 Vermogens- en winstbepaling 107

- 5.1 Twee benaderingen van vermogen en resultaat 108
- 5.2 Economisch waardebegrip en economisch winstbegrip 108
- 5.3 Vermogens- en winstbepaling op basis van registratieregels 114
- 5.4 Winstbepaling door vermogensvergelijking 115
- 5.5 Winst als verschil tussen opbrengsten en kosten 121
- 5.6 Effect van prijswijzigingen 126

6 Materiële vaste activa 141

- 6.1 Vaste activa in het algemeen 142
- 6.2 Begripsbepaling materiële vaste activa 142
- 6.3 Regels voor het activeren 143
- 6.4 Afschrijving van materiële vaste activa 148
- 6.5 Historische kosten en vervangingswaarde 155
- 6.6 Beleggingen in vastgoed 156
- 6.7 Toelichting op materiële vaste activa 157

7 Immateriële vaste activa 165

- 7.1 Begripsbepaling 166
- 7.2 Verworven rechten 167
- 7.3 Uitgaven verricht ten behoeve van toekomstige winstgevendheid 168
- 7.4 Waardering van immateriële vaste activa 170
- 7.5 Afschrijving van immateriële vaste activa 171
- 7.6 Wettelijke reserve 172
- 7.7 Toelichting op immateriële vaste activa 173

8 Voorraden en onderhanden projecten 179

- 8.1 Onderverdeling voorraden 180
- 8.2 Kosten die bij voorraden worden geactiveerd 180
- 8.3 Prijzen waartegen voorraden worden gewaardeerd 184
- 8.4 Onderhanden projecten in opdracht van derden 189

9 Overige activa 199

- 9.1 Kenmerken overige activa 200
- 9.2 Waardering overige activa 201
- 9.3 Vorderingen die niet in de balans zijn opgenomen 204
- 9.4 In toelichting te verstrekken informatie 205

10 Verplichtingen 209

- 10.1 Schulden, voorzieningen en niet in de balans opgenomen verplichtingen 210
- 10.2 Schulden 211
- 10.3 Voorzieningen 212
- 10.4 Niet in de balans opgenomen verplichtingen 222

11 Eigen vermogen 227

- 11.1 Kenmerken van eigen vermogen 228
- 11.2 Gestort en opgevraagd kapitaal 230
- 11.3 Agio 232
- 11.4 Wettelijke reserves 232
- 11.5 Herwaarderingsreserve 234
- 11.6 Statutaire reserves 235
- 11.7 Overige reserves 235
- 11.8 Specificatie van het eigen vermogen in de geconsolideerde balans 236
- 11.9 Rechtstreekse vermogensmutaties 236
- 11.10 Niet-verdeelde winsten 239

12 Winst- en verliesrekening 243

- 12.1 Inleiding 244
- 12.2 Categorische en functionele kostensplitsing 245
- 12.3 Andere hoofdelementen van de winst- en verliesrekening 247
- 12.4 Overzicht totaalresultaat 250
- 12.5 Gegevens over segmenten van de onderneming 251

13 Kasstroomoverzicht 257

- 13.1 Kasstroomoverzicht: begripsbepaling, doeleinden en voorschriften 258
- 13.2 Structuur van een kasstroomoverzicht 259
- 13.3 Opstellen van een kasstroomoverzicht: een cijfervoorbeeld 262
- 13.4 Enkele specifieke vraagstukken 265
- 13.5 Analyse van het kasstroomoverzicht 269

Deel 3

Uitwerking, verdieping en financiële analyse 273

14 Deelnemingen 275

- 14.1 Rechtsvorm en jaarrekening 276
- 14.2 Definities van soorten kapitaalbelangen 276
- 14.3 Waardering van deelnemingen 279
- 14.4 Nettovermogenswaarde en equitymethode 280
- 14.5 Kostprijs, actuele waarde, reële waarde 282
- 14.6 Wettelijke reserves in verband met deelnemingen 284

15 Consolidatie 289

- 15.1 Financiële verantwoording van een groep van ondernemingen 290
- 15.2 Consolidatieplicht 295
- 15.3 Consolidatiekring 296
- 15.4 Hoofdpunten van de consolidatietechniek 298
- 15.5 Fusies, overnames en goodwill 302
- 15.6 Afstotingen van geconsolideerde deelnemingen 308

16 Vreemde valuta 313

- 16.1 Het valutavraagstuk 314
- 16.2 Transacties in vreemde valuta 316
- 16.3 Het valutavraagstuk bij buitenlandse deelnemingen 318

17 Financiële instrumenten 331

- 17.1 Begripsbepaling en algemene grondslagen 332
- 17.2 Financiële instrumenten ter beheersing van renterisico's 333
- 17.3 Gevolgen van afdekkingstransacties in vreemde valuta 337
- 17.4 Toelichting op financiële instrumenten 342

18 Belastingen naar de winst 347

- 18.1 Belastingen naar de winst in de jaarrekening 348
- 18.2 Commerciële en fiscale winst en commerciële en fiscale boekwaarden 349
- 18.3 Fiscale verliezen 356
- 18.4 Latente belastingen en actuele waarde 358
- 18.5 Opnemen van latente belastingverplichtingen en -vorderingen 359
- 18.6 Waardering 361
- 18.7 Presentatie en toelichting 362

19 Jaarverslag en Overige gegevens 369

- 19.1 Jaarverslag 370
- 19.2 Doel en positie van het jaarverslag 370
- 19.3 Inhoud van het jaarverslag 371
- 19.4 Overige gegevens en andere overzichten 376

20 Financiële analyse 381

- 20.1 Doel van financiële analyse 382
- 20.2 Voorwaarden voor een goede financiële analyse 384
- 20.3 Analyse van het resultaat 385
- 20.4 Analyse van de solvabiliteit 392
- 20.5 Beoordeling van de liquiditeit 394
- 20.6 Reacties van ondernemers op het gebruik van financiële informatie 395

Afkortingen 402

Literatuur 404

Register 406

Over de auteurs 413

Studiewijzer

Dit boek is geheel aangepast aan de nieuwste ontwikkelingen, zowel nationaal als internationaal, op het gebied van de externe verslaggeving. Het is geschreven voor studenten Bedrijfseconomie en Bedrijfskunde in het wetenschappelijk onderwijs en voor de gespecialiseerde richtingen van het hoger beroepsonderwijs. Verondersteld wordt dat de student de basisbeginselen van het boekhouden kent en de elementaire aspecten van de bedrijfseconomie beheerst.

Inhoud

Het boek is verdeeld in drie delen:

- 1 De omgeving
- 2 De jaarrekening
- 3 Uitwerking, verdieping en financiële analyse

Deel 1: De omgeving

Deel 1 bestaat uit drie hoofdstukken. In dit deel wordt aangegeven hoe vanuit de buitenwereld allerlei belangen bestaan bij financiële verslaggeving, waarom wetgeving en andere regelgeving is ontstaan en hoe die regelgeving werkt. Het boek plaatst financiële verslaggeving uitdrukkelijk in een internationale omgeving. De reden daarvoor is de verplichte toepassing van internationale verslaggevingsregels (IFRS) door ter beurze genoteerde ondernemingen. Ook worden de basisregels van de Nederlandse wetgeving daarin weergegeven, waarbij zowel aandacht wordt gegeven aan de hoofdinhoud van het jaarlijkse financiële verslag als aan de wettelijke voorschriften voor de inrichting en de publicatie van dit verslag.

Ook wordt een relatie gelegd tussen de praktijk van de externe verslaggeving en wetenschappelijk onderzoek op dat gebied.

Deel 2: De jaarrekening

Deel 2 bestaat uit de hoofdstukken 4 tot en met 13. In dit deel bespreken wij de basisregels die kunnen worden toegepast bij het opstellen van de jaarrekening.

Na behandeling van de internationaal geldende grondslagen van de jaarrekening in de hoofdstukken 4 en 5 worden in de hoofdstukken 6 tot en met 11 de belangrijkste balansposten behandeld: materiële vaste activa, immateriële vaste activa, voorraden en onderhanden projecten, overige activa, verplichtingen, eigen vermogen. Daarbij wordt ook ingegaan op de effecten van de balanswaardering op de verantwoording van kosten en opbrengsten. Het gaat daarbij niet alleen om het *hoe*, maar ook om het *waarom* en om de vraag *welk effect* ontstaat op belangrijke maatstaven zoals winst en eigen of vreemd vermogen.

Hoofdstuk 12 beschrijft de belangrijkste posten van de winst- en verliesrekening. Hoofdstuk 13 behandelt het kasstroomoverzicht.

Deel 3: Uitwerking, verdieping en financiële analyse

In deel 3 zijn de wat moeilijker onderwerpen ondergebracht die samenhangen met verslaggevingsproblemen in meer gecompliceerde organisaties. Dit betreft deelnemingen, consolidatie, vreemde valuta, financiële instrumenten en belastingen. Verder is in dit deel aandacht geschonken aan het jaarverslag en aan de financiële analyse.

Structuur

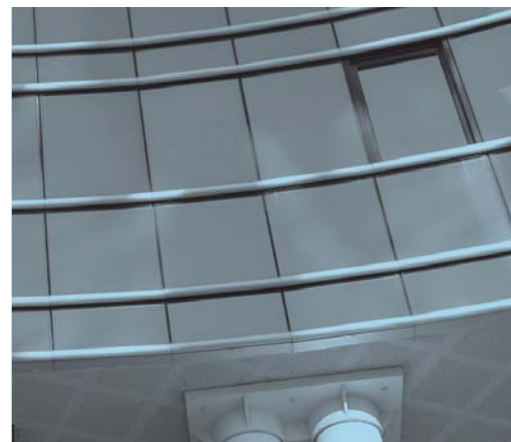
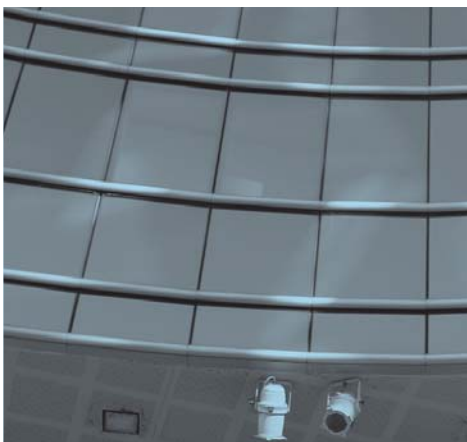
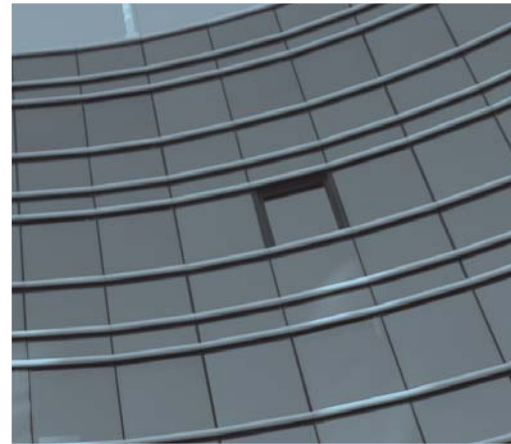
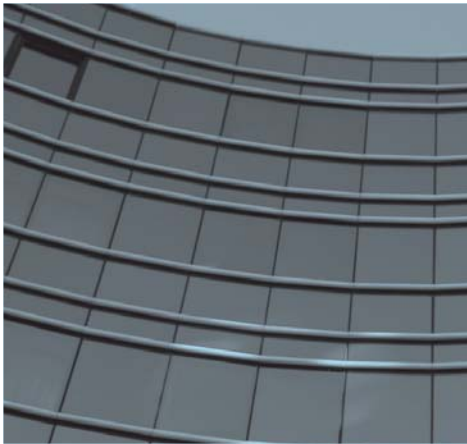
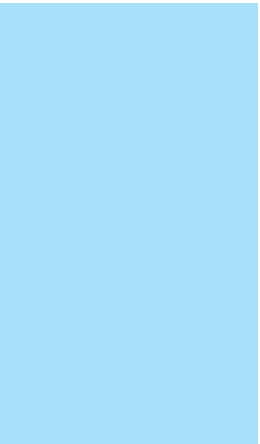
De structuur van het boek is als volgt:

- Om de stof overzichtelijker te presenteren, is de hoeveelheid stof per hoofdstuk in de meer technische hoofdstukken beperkt gehouden.
- Elk hoofdstuk begint met een inleiding waarin de inhoud in kort bestek aan de orde komt en – indien mogelijk – een relatie met andere hoofdstukken wordt gelegd.
- Elk hoofdstuk eindigt met een korte samenvatting en met de vermelding van een aantal kernbegrippen. De betekenis van deze kernbegrippen is gemakkelijk in de tekst terug te vinden. Het doel van het opnemen van kernbegrippen is om het voor docent en student gemakkelijker te maken te toetsen of de stof wordt beheerst.
- De wetsbepalingen waar in de tekst naar wordt verwezen, zijn terug te vinden op www.externeverslaggeving.noordhoff.nl.

DEEL 1

De omgeving

- 1 Plaatsbepaling externe verslaggeving 15**
- 2 Regelgeving externe verslaggeving 41**
- 3 Van opstelling tot publicatie 59**

1

Plaatsbepaling externe verslaggeving

- 1.1 Externe verslaggeving versus interne informatieverschaffing
- 1.2 De plaats van externe verslaggeving in de maatschappij
- 1.3 Recht en externe verslaggeving
- 1.4 Bedrijfseconomie en externe verslaggeving
- 1.5 Soorten externe verslaggeving
- 1.6 Onderzoek op het gebied van externe verslaggeving

Dit inleidende hoofdstuk is bedoeld als een plaatsbepaling van het vak externe verslaggeving. We zijn eraan gewend dat elke onderneming jaarlijks haar jaarrekening en jaarverslag maakt en publiceert. Maar wat zit daar eigenlijk achter? We zullen zien dat het in feite gaat om in het maatschappelijk bestel verankerde processen. Externe verslaggeving gaat over financieel georiënteerde informatieverschaffing door een organisatie aan buitenstaanders. Er is dikwijls sprake van tegengestelde belangen tussen (de leiding van) de organisatie die de informatie verstrekt en buitenstaanders die zich van die informatie willen bedienen. Om die reden treffen we meestal regels aan die door de maatschappij, vertegenwoordigd door de overheid of door een andere publieke organisatie, aan ondernemingen worden opgelegd. Het zijn dus grotendeels rechtsregels. De regels worden steeds sterker internationaal bepaald.

Het gaat bij financiële verslaggeving vooral om weergave van de financiële positie en prestaties van ondernemingen. Daarom is niet alleen het recht, maar ook de bedrijfseconomie een belangrijk aanpalend vakgebied.

Er zijn diverse soorten informatieverschaffing: naast de jaarrekening en het jaarverslag zijn bijvoorbeeld ook tussentijdse berichten en verslagen omtrent de maatschappelijke effecten van het ondernemingsgedrag van belang. Ook is het relevant na te gaan in hoeverre fiscale regelingen invloed hebben op de jaarrekening.

1.1 Externe verslaggeving versus interne informatieverschaffing

**Definitie
externe
verslaggeving**

Dit boek gaat over externe verslaggeving. Dat wil zeggen, over financieel georiënteerde informatieverschaffing vanuit organisaties ten behoeve van belanghebbende of belangstellende buitenstaanders. Daarbij wordt vooral aandacht geschonken aan financiële informatie die op systematische wijze wordt verstrekt. Jaarverslaggeving door middel van een jaarrekening is de belangrijkste verschijningsvorm. Daarnaast kennen we andere vormen, zoals kwartaal- en halfjaarberichten en emissieprospectussen.

1.1.1 Informatiebehoeften en besluitvorming

De verstrekte informatie is ontleend aan een administratief systeem. Van datzelfde systeem wordt ook voor interne informatieverschaffing gebruikgemaakt. Informatie wordt verstrekt om te voldoen aan bepaalde informatiebehoeften bij de ontvanger.

**Informatie-
behoeften**

Informatiebehoeften ontstaan doordat degenen die behoefte hebben aan de informatie besluiten willen nemen waarvoor zij die informatie nodig hebben. Zonder informatie is geen verantwoorde besluitvorming mogelijk. Als de gebruiker van de informatie zich buiten de onderneming bevindt, is bij de onderneming niet altijd bekend welke informatie voor de gebruiker van belang is. Op dit punt is er een belangrijk verschil met de interne informatieverschaffing waarbij het verschaffen en het gebruik van de informatie zich allebei binnen de onderneming afspelen.

Interne informatieverschaffing

**Interne
informatie-
verschaffing**

Voor de interne informatieverschaffing wordt gebruikgemaakt van het inzicht in de informatiebehoeften dat binnen de onderneming bestaat. Daartoe worden procedures opgezet onder verantwoordelijkheid van de leiding. Het gaat om de besluitvorming binnen de onderneming. Deze is in beginsel doelgericht en organiseerbaar in het kader van het functioneren van de onderneming op de verschillende niveaus van verantwoordelijkheid. De bestuurlijke informatiekunde geeft aanwijzingen op welke wijze informatiesystemen kunnen worden opgezet en onderhouden, die voldoen aan gerechtvaardigde eisen van de gebruikers qua inhoud, frequentie, tijdigheid en betrouwbaarheid van de informatie. Op een aantal punten moeten externe voorschriften in acht worden genomen, zoals in het geval van omzetbelasting, loonbelasting en privacywetgeving. Deze voorschriften kunnen worden beschouwd als randvoorwaarden waarbinnen de ondernemingsleiding de informatievoorziening in beginsel naar eigen inzicht autonoom kan inrichten en organiseren.

Externe verslaggeving

**Externe
verslaggeving**

Bij de externe (financiële) verslaggeving ligt het fundamenteel anders. Hier gaat het om de informatiebehoeften van derden. De belangrijkste externe belanghebbenden zijn:

- beleggers die een aandelenbelang in de onderneming hebben of overwegen om aandelen te kopen of te verkopen;
- bankiers die leningen aan de onderneming hebben verstrekt of overwegen dat te doen;
- leveranciers die moeten kunnen vertrouwen op kredietwaardigheid van de onderneming;

- werknemers;
- sollicitanten die overwegen om bij de onderneming een baan te aanvaarden;
- beleggingsanalisten en financieel journalisten die de onderneming 'volgen'.

De besluitvorming waarvoor extern beschikbare financiële informatie wordt gebruikt, is naar haar aard pluriform en meestal niet georganiseerd, zoals dat binnen de onderneming wel het geval is. Het is heel goed mogelijk dat de externe belanghebbenden meer of andere informatie verlangen dan de onderneming bereid is te geven. Tegengestelde belangen tussen de onderneming en de externe gebruikers kunnen niet eenvoudig worden opgelost. Dit geldt des te meer wanneer er tegengestelde belangen bestaan tussen de externe gebruikers onderling.

Externe
belang-
hebbenden

1

Het is voor een onderneming niet mogelijk te beschikken over gedetailleerde kennis van de beslissingsprocessen van alle groepen gebruikers. Dit wil zeggen dat de onderneming niet voldoende inzicht heeft in de wijze waarop de externe belanghebbenden bij hun besluitvorming financiële informatie gebruiken. In beginsel is de ondernemingsleiding daartoe wel in staat als het gaat om interne processen. Zonder die gedetailleerde kennis over de besluitvormingsprocessen kan dan ook niet goed worden bepaald welke informatiebehoeften er buiten de organisatie bestaan.

1.1.2 Een politieke dimensie

Vaak moeten we ons behelpen met algemeen geformuleerde wensen en verlangens, zoals deze door groeperingen in de maatschappij naar voren worden gebracht. Waar zulke groeperingen zich vertegenwoordigd weten door bepaalde organisaties of instituties, fungeren deze laatste als spreekbuis. In dit verband valt te denken aan beursorganisaties, werkgevers- en werknemersorganisaties en verenigingen van effectenbezitters en beleggingsanalisten, die zich in sommige situaties uitspreken over informatiebehoeften van externe gebruikers van financiële informatie.

Groepen
belang-
hebbenden

Maar zelfs als de externe informatiebehoeften wél exact en tot in detail bekend zouden zijn bij de informatieverstreckende ondernemingen, betekent dit nog niet dat aan al die behoeften ook prompt zal worden voldaan. De ondernemingen moeten daartoe immers ook nog bereid zijn en in staat de gewenste informatie te verstrekken. Als wij de term 'bereidheid tot informatieverstrekking' vervangen door de term 'mate van openheid' wordt onmiddellijk duidelijk dat wij hier te maken hebben met een vraagstuk dat in wezen van politieke aard is: de plaats van de onderneming in de maatschappij.

Wij zullen op dit vraagstuk in de volgende paragraaf nader ingaan.

1.2 De plaats van externe verslaggeving in de maatschappij

Doordat informatie vaak de sleutel betekent tot invloed en macht, is er een mogelijke belangentegenstelling tussen de leiding van de onderneming en groepen belanghebbenden die met behulp van informatie invloed willen uitoefenen.

1.2.1 Normen voor informatieverschaffing

Het normbesef wat betreft de verantwoording die de leiding van een onderneming moet afleggen, evolueert in de tijd. Het varieert echter ook naar type en omvang van de onderneming. Zo heeft de ontwikkeling van het belang van beleggingen in aandelen en de toename van het belang van effectenbeurzen in veel landen tot een sterk toenemende behoefte aan informatie geleid. Steeds meer mensen hebben bijvoorbeeld belangstelling voor de beurskoersen van bepaalde aandelen. Dit heeft tot gevolg gehad dat veel ondernemingen nu veel meer informatie moeten verstrekken dan voorheen. Wel bestaat er ook nu nog een belangrijk verschil tussen de omvang en detaillering van de informatie die wordt verwacht van een eenmanszaak en die van een grote onderneming. Ook tussen de verschillende sectoren, zoals overheidshuishoudingen en organisaties met en zonder winstoogmerk, bestaan aanzienlijke verschillen in de geldende normen voor informatieverschaffing.

VOORBEELD 1.1

Artikel 383 lid 1 BW 2 bepaalt dat de beloning van commissarissen en bestuurders in de jaarrekening dient te worden vermeld. De laatste zin van genoemd artikel maakt daarop een uitzondering, omdat een opgave die herleid kan worden tot één enkele natuurlijke persoon achterwege mag blijven. Hier krijgt de privacy van de bestuurders voorrang boven het belang van buitenstaanders bij informatie. Indien echter sprake is van een beursgenoteerde onderneming, gaan de eisen veel verder: voor iedere individuele bestuurder dient de bezoldiging per soort te worden vermeld. Ook moet inzicht worden gegeven in het beloningsbeleid dat commissarissen bij de beloning van het bestuur volgen.

Deze laatste bepalingen zijn vrij nieuw en vooral een gevolg van het idee dat bij ter beurze genoteerde ondernemingen de aandeelhouders meer macht behoren te hebben dan men voorheen vond.

1.2.2 Drie modellen voor de onderneming

Wat betreft ondernemingen geeft de literatuur een analyse omtrent de verhouding van de onderneming met haar stakeholders door het hanteren van drie modellen. Deze drie modellen worden aangeduid als het bezitsmodel, het klassieke of gesloten model en het moderne of open model.

Bezitsmodel

In het bezitsmodel wordt de onderneming beschouwd als het verlengstuk van de eigenaar. Het prototype is de eenmanszaak of de vennootschap onder firma. De rechtsvorm laat ook zien dat geen strikte scheiding is aangebracht tussen het vermogen van de ondernemer en zijn onderneming.

Er bestaat een maatschappelijke consensus over dat zij weinig informatie hoeven te verstrekken en deze informatie is vooral gericht op behoeften van de eigenaren. Dat daarover zo gedacht wordt, hangt enerzijds samen met de vermenging van persoonlijke en zakelijke informatie – immers een eenmanszaak heeft geen afgescheiden vermogen van dat van de eigenaar – en anderzijds met de doorgaans geringe omvang van deze ondernemingen, waardoor de maatschappelijke betekenis van de individuele onderneming bescheiden is.

Gesloten model

In het klassieke of gesloten model is er weliswaar een scheiding tussen de onderneming en haar eigenaren, maar de eigenaren behouden nog een specifieke, aan het eigendomsrecht ontleende invloed op de gang van zaken. Het prototype is de middelgrote familieonderneming, georganiseerd

in de besloten vennootschap, die in haar vermogensbehoefte vooral voorziet door interne financiering en bankkrediet. De informatieverschaffing is vooral afgestemd op de behoeften van aandeelhouders en overige financiers.

In het moderne, open model wordt de onderneming gezien als een coalitie van participanten, stakeholders, die in staat moeten zijn zich op basis van de verstrekte informatie een beeld te vormen over de wenselijkheid van het continueren van hun relatie met de onderneming dan wel het beëindigen van die relatie. Het is de taak van de ondernemingsleiding die coalitie van stakeholders met de onderneming in stand te houden. Een van de middelen daartoe is het verschaffen van voldoende informatie aan alle stakeholders. In dit model wordt de onderneming voorgesteld als een subsysteem van het totale maatschappelijke systeem. Overeenkomstige nadruk wordt gelegd op de maatschappelijke plicht tot verantwoording en openheid over de gang van zaken binnen de onderneming.

Open model

Niet alle ondernemingen kunnen overigens eenduidig in een van de drie modellen worden ondergebracht. Zoals hiervoor al is aangegeven, kunnen deze modellen enerzijds worden beschouwd als historische fasen in de ontwikkeling van de visie op de positie van de onderneming, terwijl anderzijds elementen van de drie modellen nog herkenbaar zijn in de ondernemingen van vandaag. Zo bestaan er beursgenoteerde ondernemingen waar de oprichter/eigenaar of familie nog grote invloed heeft, zoals bij Heineken en Randstad.

1.2.3 Informatie en concurrentie

Een belangrijke overweging die leidt tot terughoudendheid in het extern verstrekken van informatie is dat ondernemingen opereren op de markt en in concurrentie met andere ondernemingen. Informatie die voor bepaalde groepen van participanten heel nuttig kan zijn, kan in handen van branche-groepen een gevaar voor de concurrentiepositie betekenen. Uiteraard is dit vooral van belang bij openbaarmaking en in situaties waarin onvoldoende waarborg bestaat dat de informatie, verstrekt aan één groep belanghebbenden, ook daadwerkelijk tot die groep beperkt blijft. Hier is duidelijk sprake van een afweging tussen de belangen van de onderneming zelf, de participanten in die onderneming en andere geïnteresseerden in de gang van zaken.

VOORBEELD 1.2

Het bij de jaarrekening gevoegde jaarverslag of bestuursverslag (artikel 391 BW 2) moet een getrouw beeld geven van de gang van zaken in het boekjaar. De daarin opgenomen informatie is echter vrij globaal, mede doordat er geen voorschriften bestaan die tot een grote mate van detaillering leiden. Op vrijwillige basis verstrekte informatie wordt zo vormgegeven dat concurrenten daaruit niet te veel kunnen afleiden. Met name plannen en vooruitzichten worden niet in detail uiteengezet.

Informatie en verantwoording

Externe verslaggeving wordt in het algemeen gekenmerkt door het feit dat daarmee verantwoording wordt afgelegd over de uitkomsten van gevoerd beleid. De ondernemingsleiding stelt dat zij goed heeft gefunctioneerd als ze

Verantwoording
over de
uitkomsten van
gevoerd beleid

met het geïnvesteerde vermogen een behoorlijk bedrag heeft verdiend. In het algemeen laat de ondernemingsleiding bij het afleggen van financiële verantwoording niet het achterste van haar tong zien. Mensen hebben blijkbaar een natuurlijke neiging zich te onttrekken aan het afleggen van verantwoording. Het motief om niet aan de weg te timmeren kan liggen in de wens zo veel mogelijk vrijheid van manoeuvreren te behouden zonder kritiek of commentaar van anderen. Het kan echter ook gaan om reële gebreken in het feitelijke functioneren, die men liever voor de buitenwereld verborgen houdt. Hoewel het basispatroon voor de externe verslaggeving dus wordt gevormd door het gebruik van informatie in het kader van de besluitvorming van derden met betrekking tot de onderneming, is het complete beeld ervan aanzienlijk gecompliceerder. Het wordt in belangrijke mate bepaald door historische en maatschappelijke factoren.

VOORBEELD 1.3

Een voorbeeld in dit verband zijn de winkelbedrijven Blokker, Vendex KBB en Ahold. Van oorsprong waren het allemaal familiebedrijven. Blokker is dat nog steeds, in de bv-vorm. Dit leidt tot een zekere vorm van uitsluiting van aansprakelijkheid en daarmee risico's voor vreemdvermogensverschaffers. De jaarrekeningen zijn daarom wel openbaar (gedeponeerd bij het handelsregister), maar bevatten beperkte informatie. Ook op de Blokker-website vindt men weinig informatie van financiële aard.

Vendex KBB was vroeger eigendom van de families Vroom en Dreesmann en koos in de jaren tachtig van de vorige eeuw voor beursnotering met anonieme aandeelhouders en de daarbij behorende openheid. De jaarrekeningen bevatten veel informatie, waren uiteraard openbaar en werden, naast deponering bij het handelsregister, op ruime schaal verspreid. Een aantal jaren geleden werd Vendex KBB echter door een private equity fund overgenomen waardoor deze niet langer aan de beurs genoteerd was en de jaarrekening niet langer op grote schaal publiekelijk werd verspreid. Ook op internet was weinig financiële informatie beschikbaar. Inmiddels is de onderneming opgesplitst en doorverkocht.

De jaarrekening van Ahold bevat tegenwoordig heel veel informatie nadat deze onderneming in 2001 betrokken was bij een schandaal waarbij de ondernemingsleiding onvoldoende toezicht hield op een buitenlandse dochtermaatschappij waar een grote fraude had plaatsgevonden, en waarbij de ondernemingsleiding een aantal joint ventures niet goed in haar boeken had opgenomen. Een van de effecten van het schandaal was dat de nieuwe leiding besloot maximale openheid te betrachten om zo het vertrouwen van de aandeelhouders en van financiële markten te herwinnen. De website van Ahold bevat uitgebreide financiële informatie.

1.2.4 Informatievoorziening: vraag en aanbod

Informatievoorziening kan ook worden weergegeven en verklaard vanuit het idee dat informatie een goed is waarnaar vraag is en waarvan aanbod plaatsvindt vanuit ondernemingen. Waarvoor dus een markt zou kunnen bestaan. De vraag naar informatie wordt uitgeoefend door alle mogelijke participanten in en rondom de onderneming die belang hebben bij of belang stellen in financiële informatie van de onderneming. Deze participanten worden wel aangeduid als gebruikers van de jaarrekening. Dit zijn onder meer:

- aandeelhouders;
- bankiers;
- leveranciers/crediteuren;
- werknemers(organisaties);
- beleggingsanalisten;

Vraag naar informatie

Gebruikers van de jaarrekening

maar ook:

- concurrenten;
- de fiscus;
- de overheid uit anderen hoofde: economisch beleid, zorg voor het milieu;
- de financiële pers;
- wetenschappelijk onderzoekers;
- actiegroepen.

De vraagzijde heeft er belang bij om alle informatie te ontvangen, die nodig is voor een verantwoord oordeel over bijvoorbeeld de vraag of een aandeelhouder wel of niet aandelen moet kopen of verkopen, onder welke voorwaarden de bank krediet moet verlenen, of een leverancier wel of niet goederen of diensten kan leveren en of een werknemer nu wel of niet recht heeft op een winstafhankelijke beloning. Ook aan de vraagzijde is echter behoefte aan beperking. Te veel informatie vertroebelt het inzicht. Vooral voor buitenstaanders is het moeilijk belangrijke en onbelangrijke zaken te onderscheiden in een overmaat aan informatievoorziening. Bovendien is de vraagzijde weinig homogeen. Er zijn verschillende groeperingen, waarvan de belangstelling voor de gang van zaken verschilt naargelang hun relatie met een bepaalde onderneming. Ondernemingen die informatie moeten verschaffen, vormen min of meer zelfstandige eenheden in de maatschappij. Zij hebben belang bij het verschaffen van informatie. De ondernemingen bereiken daardoor bijvoorbeeld dat zij tegen aantrekkelijke voorwaarden aandelen kunnen uitgeven, dat zij krediet kunnen opnemen of dat leveranciers tegen aantrekkelijke prijzen bereid zijn te leveren.

Als afstemming tussen vraag en aanbod achterwege blijft, ontstaan fricties. Fricctie kan algemeen van aard zijn, zoals maatschappelijke kritiek en negatieve reacties in de pers. Maar frictie kan ook meer specifiek bij een bepaalde groepering ontstaan, zoals een ongunstige koersreactie, problemen met de financiering of arbeidsonrust.

Het feit dat de aanbodzijde wordt gevormd door min of meer zelfstandige organisaties, leidt echter ook tot terughoudendheid in informatievoorziening, want hoewel ondernemingen belang hebben bij communicatie met stakeholders, brengt de informatievoorziening ook nadelen met zich mee deels in de vorm van kosten, deels in de vorm van beperkingen in het gedrag van ondernemingen, of in de vorm van concurrentienadeel. Het verantwoordelijke ondernemingsbestuur eist dus een zekere mate van vrije beleidsruimte voor zich op, waarover het geen communicatie wenst. Dit geldt in het bijzonder bij op de markt opererende ondernemingen, waar het concurrentienadeel groot kan zijn.

Afstemming vraag en aanbod

Er is afstemming nodig tussen vraag en aanbod. Er is geen marktmechanisme in de vorm van prijsvorming dat evenwicht tot stand brengt. Er zijn wel tegengestelde belangen. Het is voor een onderneming vrijwel onmogelijk om op basis van overleg met de verschillende buitenstaanders tot overeenstemming te komen over omvang en inhoud van de informatievoorziening. Dat zou immers ook inhouden dat de te verstrekken informatie qua vorm, inhoud en periodiciteit per groep zou verschillen. Dit zou bijzonder onpraktisch zijn. Er is in de maatschappij behoefte aan algemeen geldende regelingen, afspraken of gebruiken op grond waarvan vraag- en aanbodzijde weten waar zij aan toe zijn. Dit verklaart de opkomst van wet- en regelgeving en het belang van het recht bij de externe verslaggeving (zie paragraaf 1.3).

Aanbod van informatie

Wet- en regelgeving

Maar een eenmaal totstandgekomen wet- en regelgeving lost het afstemmingsprobleem niet op. Er zijn voortdurend nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen die om nieuwe afstemming vragen. Inzichten over gewenste inhoud en aard van de informatieverschaffing veranderen. Er is ook behoefte aan afstemming in internationaal verband. Wet- en regelgeving is daarmee een dynamisch proces. En zelfs bij een adequate wet- en regelgeving kunnen fricties blijven ontstaan. Vooral de afgelopen jaren is sprake van een toenevende maatschappelijke kritiek als gevolg van de aan het licht gekomen 'boekhoudschandalen', waarvan Enron en Worldcom in de Verenigde Staten en Ahold en Parmalat in Europa de bekendste zijn. Daarbij was sprake van zowel een gebleken ondeugdelijkheid van de bestaande regels als een bewuste overtreding door ondernemingen van de tussen de vraag- en aanbodzijde afgesproken schriftelijk vastgelegde normen. Ook tijdens de kredietcrisis was er kritiek op verslaggevingsregels en de wijze waarop die door banken en verzekeringsmaatschappijen zijn toegepast. Een gevolg van dit soort gebeurtenissen is dat de wet- en regelgeving verder wordt aangescherpt en dat een strakker toezicht op de naleving daarvan ontstaat.

1.3 Recht en externe verslaggeving

Hiervoor is duidelijk gemaakt dat externe verslaggeving wordt beheerst door onzekerheid of onbekendheid bij de verschaffers over de feitelijke informatiebehoeften van geïnteresseerde buitenstaanders, en door een wirwar van belangen bij het verkrijgen dan wel het geheimhouden van informatie. Dit vormt de basis voor de opkomst van wet- en regelgeving op het gebied van de externe verslaggeving.

Zelfregulering

Zelfregulering

De eerste vorm van regulering die ontstond, was die van een zekere zelfregulering. Zo is het dubbel boekhouden als methodiek van financiële administratie ontstaan zonder wettelijke verplichting daartoe. Ook de daaruit voortvloeiende overzichten als een balans en een winst- en verliesrekening zijn op basis van vrijwilligheid aanvaard als conventies. Na de Tweede Wereldoorlog zijn in diverse westerse landen nationale organen ontstaan - meestal verbonden aan accountantsberoepsorganisaties - die zich ten doel stelden om regels voor de financiële verslaggeving van ondernemingen op te stellen. Die regels hadden het karakter van aanbevelingen. Zij waren dus niet afdwingbaar maar hadden toch een grote invloed op het verslaggevingsgedrag van veel ondernemingen.

Wetgeving

Wetgeving

Zelfregulering is sterk afhankelijk van de goede wil van alle betrokkenen. Bovendien is zelfregulering minder goed mogelijk naarmate de werkelijkheid ingewikkelder wordt. In de ontwikkeling naar schriftelijk vastgelegde normen past daarom de wetgeving. De wetgever houdt zich ook met deze materie bezig. Rechtsregels bieden de verschillende partijen in het maatschappelijk verkeer houvast, rechtszekerheid. Ondernemingen kunnen eraan ontlenen welke informatie zij behoren te verstrekken en buitenstaanders weten door rechtsregels wat zij aan informatie mogen verwachten. Bij geschillen kunnen partijen zich tot de rechter wenden, in ons land in het bijzonder de ondernemingskamer en in cassatie de Hoge Raad. De rechterlijke uitspraken (jurisprudentie) vormen een aanvullende bron van normen die ontstaan naar aanleiding van geschillen die voor de rechter zijn gebracht.

Anders dan in veel andere landen is in ons land de traditie van bemoeienis van de wetgever met externe financiële verslaggeving relatief laat op gang gekomen. De eerste wettelijke regeling stamt uit 1970.

De Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen werd in 1971 van kracht. Dit was de periode waarin ook andere wetgeving tot stand kwam, die modernere inzichten weerspiegelde over de positie van de onderneming in de maatschappij en van de participanten in de onderneming. Hierbij kunnen we denken aan de rechtsvorm van de besloten vennootschap, de structuurvennootschap en de herziening van de Wet op de Ondernemingsraden. Het is begrijpelijk dat bij het herzien van de machtsverhoudingen binnen de onderneming ook aandacht werd besteed aan de informatieverstrekking. Het nu geldende recht is voor een belangrijk deel te vinden in Titel 9 van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek (Titel 9 BW 2), de wetgeving waarin de Europese Richtlijnen inzake de financiële verslaggeving zijn geïncorporeerd. Deze wetgeving geldt voor de rechtsvormen waarin het overgrote deel van het bedrijfsleven is georganiseerd.

Regelgeving

Naast de wetgeving zijn in Nederland ook regels voor de jaarverslaggeving ontwikkeld door een privaatrechtelijk orgaan, de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ), opgericht in 1971 als Tripartiete Overleg. Deze regels, de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, zijn bedoeld als een nadere invulling van de verslaggevingsnormen. Er was en is behoefte aan dergelijke nadere invulling omdat de wetgeving niet snel aan maatschappelijke ontwikkelingen kan worden aangepast en omdat de wetgeving niet erg gedetailleerd is. De richtlijnen van de RJ hebben op zich geen wettelijke status, maar hebben zich in de loop der jaren ontwikkeld tot een gezaghebbende invulling van de in de wet geformuleerde maatschappelijk aanvaardbare normen. In paragraaf 2.2.4 wordt daarop nader ingegaan.

Richtlijnen
voor de
jaarverslag-
geving

Internationale invloeden

De toenemende globalisering van het bedrijfsleven heeft ertoe geleid dat veel bedrijven te maken hebben met uiteenlopende nationale regels. Om die reden is reeds vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw begonnen met de poging om te komen tot een internationale harmonisatie van de verslaggevingsregels. Op Europees niveau zijn hieromtrent richtlijnen uitgevaardigd, die vooral hebben geleid tot een meer formele vergelijkbaarheid. Het belangrijkste wapenfeit op mondiaal niveau was de oprichting in 1973 van de International Accounting Standards Committee (IASC), tegenwoordig de International Accounting Standards Board (IASB). De IASC begon aanvankelijk met het publiceren van vrij algemene standaarden, genaamd International Accounting Standards (IAS), tegenwoordig International Financial Reporting Standards (IFRS). Hierin werden vooral de bestaande goede praktijken in verschillende landen gecodificeerd. Pas rond 1990 is een proces ontstaan van gedetailleerdere regelgeving met minder keuzevrijheid. Het toepassen van de standaarden was echter niet verplicht. De steeds sterkere behoefte aan inhoudelijke harmonisatie op Europees niveau heeft geleid tot de beslissing van de Europese Unie om IFRS vanaf 2005 voor de geconsolideerde jaarrekeningen van beursgenoteerde ondernemingen verplicht te stellen. Daardoor hebben deze regels na meer dan dertig jaar een min of meer wettelijke status gekregen. We gaan hier in paragraaf 2.3 uitgebreider op in.

International
Accounting
Standards
Board

International
Financial
Reporting
Standards

1.4 Bedrijfseconomie en externe verslaggeving

Hoewel er onzekerheid bestaat over aard en omvang van de financiële informatieverstrekking die van ondernemingen behoort uit te gaan, heeft die informatie uiteraard betrekking op de gang van zaken. De omvang van de bedrijvigheid en de daarmee behaalde resultaten staan centraal, naast financiering, werkgelegenheid en vele andere aspecten van de ondernemingsactiviteiten.

1.4.1 Informatie over ondernemingsactiviteiten

Bedrijfs-
economie

Het gaat dus grotendeels om het gebied dat de bedrijfseconomie tot object van studie heeft gemaakt. Begrippen en termen die in de externe verslaggeving worden gehanteerd, hebben vaak een bedrijfseconomische achtergrond. De bedrijfseconomie geeft richtsnoeren voor de manier waarop weer te geven grootheden, zoals winst, vermogen en omzet, kunnen worden gemeten. Zoals een onderneming voor het bepalen van aard en omvang van de informatieverstrekking gebonden is aan het door recht en gebruik gevormde institutionele kader, zo zal voor de inhoudelijke aspecten daarvan vooral bij de bedrijfseconomie te rade moeten worden gegaan. Ook de regelgevers laten vaak de nadere invulling van de door hen gehanteerde begrippen, al dan niet met uitdrukkelijke verwijzing, over aan de bedrijfseconomie.

1.4.2 'Substance over form'

Substance over
form

Voor goede verslaggeving is het nodig dat de materiële economische betekenis van een transactie in de gekozen presentatie tot uitdrukking komt. Dit houdt in dat niet de juridische vorm daarvoor bepalend is (substance over form).

VOORBEELD 1.4

Het afsluiten van een leasecontract voor een bedrijfsgebouw waarbij een onderneming voor een heel lange periode een gebruiksrecht heeft en daarvoor jaarlijks een bedrag moet betalen, kan bij toetsing aan bedrijfseconomische normen de facto worden beschouwd als het kopen van het bedrijfsgebouw met geleend geld. Omdat de onderneming gebonden is aan de jaarlijkse betalingen ligt het waardeveranderingsrisico (ofwel de economische eigendom) van het bedrijfsgebouw bij haar.

Het leasecontract wordt dan ook als zodanig gepresenteerd in de jaarrekening van de onderneming (lessee), hoewel de juridische eigendom van het gebouw bij een derde partij (lessor) berust (zie paragraaf 6.3).

Het voorgaande neemt uiteraard niet weg dat de juridische vorm van transacties in het algemeen zeer belangrijk is voor de economische positie van contractpartijen. Dat moet dan ook zijn neerslag vinden in de verslaggeving.

VOORBEELD 1.5

De verkoopvoorwaarden van een onderneming bepalen in welke mate er risico bestaat, dat de onderneming vanwege garantiebepalingen verplicht is verkochte goederen terug te nemen of gratis te repareren. Deze elementen zijn belangrijk voor de vraag of er een garantievoorziening over de gerealiseerde omzet moet worden getroffen, en zo ja tegen welk bedrag.

1.5 Soorten externe verslaggeving

In het voorgaande hadden we het over externe financiële verslaggeving in algemene zin, ongeacht de vorm waarin de informatie werkelijk wordt gepresenteerd. De analyse van de factoren die aard, omvang en inhoud van de informatieverschaffing bepalen, en de betekenis van het recht en de bedrijfseconomie in dit verband zijn dan ook van algemene toepassing.

1.5.1 Jaarrekening, jaarverslag en andere vormen van externe verslaggeving

Er zijn verschillende vormen van externe verslaggeving te onderscheiden:

- 1 systematische informatieverschaffing;
- 2 incidentele informatieverschaffing.

Systematische informatieverschaffing

Bij systematische informatieverschaffing vindt met een vaste periodiciteit informatieverschaffing over de onderneming als geheel plaats. De belangrijkste voorbeelden zijn informatieverschaffing door middel van jaarrekening en jaarverslag en het publiceren van kwartaal- of halfjaarcijfers (zogenaamde tussentijdse berichten). De regelgeving is het ontwikkeldst met betrekking tot de jaarlijkse informatieverstrekking in jaarrekening en jaarverslag, die ook het hoofdonderwerp van dit boek zijn. Deze stukken vormen in belangrijke mate mede het referentiepunt voor andere vormen van informatieverschaffing. Zo zullen halfjaarlijkse en kwartaalberichten van ondernemingen zo veel mogelijk volgens dezelfde regels worden opgesteld als de jaarrekening. In paragraaf 1.5.3 gaan wij daar nader op in.

Incidentele informatieverschaffing

Bij incidentele informatieverschaffing wordt naar aanleiding of ten behoeve van een bepaalde gebeurtenis of transactie informatie verschaft. Denk aan persberichten over een overname of aan een emissieprospectus in verband met het uitgeven van nieuwe aandelen.

In de emissieprospectus en in fusieberichten nemen overigens recente jaarrekeningen van de betrokken onderneming(en) een belangrijke plaats in. Hoewel in dit boek met name de jaarrekening en het jaarverslag aan de orde komen, is het behandelde dus ook van belang voor de hiervoor genoemde vormen van informatieverschaffing. De specifieke normen voor emissieprospectus en fusiebericht blijven in dit boek onbesproken.

Van steeds groter belang wordt de jaarlijkse maatschappelijke verslaggeving. Wij bespreken dat nader in paragraaf 1.5.4. Direct verwant aan de (bedrijfseconomische of commerciële) jaarrekening voor externe belanghebbenden en belangstellenden is de jaarrekening voor de fiscus, de fiscale jaarrekening, die we bespreken in paragraaf 1.5.5.

In dit boek wordt niet nader ingegaan op de specifieke eisen die worden gesteld aan de jaarlijkse verslaggeving van ondernemingen en organisaties die aan bijzondere vormen van toezicht zijn onderworpen, zoals:

- de maand- en kwartaalstaten die De Nederlandsche Bank eist van onder haar toezicht gestelde kredietinstellingen en de verslagstaten die zij verlangt van verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen. Ook wordt geen aandacht besteed aan de bijzondere jaarrekeningproblemen van deze organisaties;
- overzichten die van gesubsidieerde instellingen worden verlangd door de subsidieverlenende overheid.

Verder blijven in dit boek onbesproken:

- de informatieverstrekking aan de ondernemingsraad, anders dan door middel van de jaarrekening en het jaarverslag;
- vormen van periodieke berichtgeving die nog geen gemeengoed zijn maar in de literatuur over externe verslaggeving wel aan de orde worden gesteld, zoals toekomstgerichte informatie.

1.5.2 Jaarrekening en jaarverslag

De ontwikkeling van de onderneming als rechtspersoon heeft met zich meegebracht dat jaarlijks een overzicht wordt gemaakt van de vermogenspositie door middel van een balans en van de ontwikkeling daarin als gevolg van de economische activiteiten van de vennootschap door middel van een winst- en verliesrekening, ook wel genoemd resultatenrekening. Deze financiële overzichten zijn gebaseerd op de techniek van het dubbel boekhouden en hebben daardoor een standaardvorm.

Zij zijn echter niet te begrijpen zonder een toelichting, waarin wordt meegedeeld volgens welke principes balans en winst- en verliesrekening zijn opgesteld. Ook bevat de toelichting gewoonlijk specificaties van bepaalde posten in de balans en de winst- en verliesrekening. In de loop der tijd zijn als gevolg van de behoeften van de jaarrekeninggebruikers nog andere overzichten toegevoegd die tegenwoordig ook als een belangrijk bestanddeel van de jaarrekening worden beschouwd, namelijk het kasstroomoverzicht en het overzicht van mutaties in het eigen vermogen. Volgens de Nederlandse wettelijke bepalingen worden laatstgenoemde overzichten als een deel van de toelichting beschouwd, maar internationaal gezien zijn het afzonderlijke overzichten met een eigen betekenis (zie hoofdstuk 13 en 11).

Het jaarverslag, ook wel genoemd bestuursverslag of directieverslag, bevat een verslag van de ondernemingsleiding over de gang van zaken in het verstreken boekjaar, waarin de ontwikkeling van de economische activiteiten van de onderneming wordt besproken, zoals de strategie van de onderneming en haar positie op de markten waarop zij opereert (bijvoorbeeld de ontwikkeling van de omzet en de verklaringen daarvan) en waarin in niet-boekhoudkundige vorm een toelichting wordt gegeven op de resultaten. Jaarrekening en jaarverslag worden gewoonlijk gezamenlijk gepubliceerd. Dit boek gaat grotendeels over de techniek van het opmaken van balansen en winst- en verliesrekeningen, maar ook de genoemde andere overzichten en het jaarverslag komen in volgende hoofdstukken nog uitgebreid aan de orde.

1.5.3 Tussentijdse berichtgeving

In een situatie waarin de aandeelhouders op enige afstand staan van de onderneming, bijvoorbeeld beleggers in ondernemingen waarvan de aandelen aan de beurs zijn genoteerd, is het eenmaal per jaar rapporteren over de financiële positie en resultaten niet voldoende. De financiële pers besteedt veel aandacht aan de tussentijdse kwartaal- en halfjaarberichten van ondernemingen. Het is dan ook begrijpelijk dat ter beurze genoteerde ondernemingen in Nederland verplicht zijn vaker dan eenmaal per jaar een financieel verslag uit te brengen.

Halfjaarcijfers

In ons land (en andere lidstaten van de Europese Unie) is het publiceren van halfjaarcijfers door ter beurze genoteerde ondernemingen verplicht. In de Verenigde Staten zijn ter beurze genoteerde ondernemingen zelfs verplicht kwartaalcijfers te publiceren.

Beursgenoteerde ondernemingen moeten binnen acht maanden na het begin van het boekjaar een halfjaarrekening en een bestuursverslag over de eerste helft van het boekjaar (het zogenoemde halfjaarverslag) publiceren. Als een accountant de halfjaarrekening heeft gecontroleerd of beoordeeld, moet zijn controleverklaring respectievelijk beoordelingsverklaring ook worden bijgevoegd.

Halfjaar-
rekening

Bij de opstelling van de halfjaarrekening dienen Europese beursfondsen IAS 34, Interim Financial Reporting toe te passen. Volgens deze standaard dienen de primaire overzichten die ook in de jaarrekening worden verstrekt (balans, winst- en verliesrekening, kasstroomoverzicht, mutatieoverzicht eigen vermogen) in verkorte vorm in het halfjaarbericht te worden opgenomen. Een verkorte vorm wil zeggen dat bepaalde posten uit de balans en de winst- en verliesrekening mogen worden samengevoegd. De halfjaarrekening bevat ook vergelijkende cijfers met de overeenkomstige periode van het voorafgaande boekjaar. Verder is toelichtende informatie nodig, onder andere over de mogelijke invloed van seizoenspatronen. Van belang is dat bij de wijze van waardering en resultaatbepaling geen rol mag spelen dat het halve jaar een deel van een langere periode is. De opstelling van een halfjaarrekening dient te geschieden met toepassing van dezelfde regels als bij de jaarrekening. Het probleem van seizoenspatronen in de omzet van een onderneming is dat gewoonlijk de kosten anders over een jaar zijn verdeeld dan de omzet. Dit brengt ondernemingen in de verleiding de kosten zo veel mogelijk toe te rekenen aan het deel van het jaar waarin de omzet valt. Dit is echter verboden. De eis om in het tussentijdse bericht dezelfde regels toe te passen als bij de jaarrekening kan ertoe leiden dat bij seizoenspatronen in de verkopen in bepaalde kwartalen of halfjaren steeds een groot verlies wordt geleden dat wordt goedge maakt in het deel van het jaar waarin de hoge verkopen plaatsvinden.

Het halfjaarverslag bevat ten minste een opsomming van belangrijke gebeurtenissen die zich de eerste zes maanden van het boekjaar hebben voorgedaan en het effect daarvan op de halfjaarrekening. Ook moet het een beschrijving van de voornaamste risico's en onzekerheden voor de overige zes maanden van het desbetreffende boekjaar bevatten.

Bij beursgenoteerde ondernemingen oefent de Autoriteit Financiële Markten (AFM) toezicht uit of de halfjaarverslaggeving voldoet aan de wettelijke eisen.

Kwartaalcijfers

Zoals gezegd, moeten beursgenoteerde ondernemingen in de Verenigde Staten kwartaalberichten publiceren. De Europese Unie daarentegen heeft niet voor een dergelijke verplichting gekozen. Het bezwaar om dat te doen betrof niet zozeer de administratieve lasten die daarmee gepaard gaan, omdat de informatie toch al intern beschikbaar moet zijn uit hoofde van de interne informatieverschaffing en de publicatie van de cijfers op goedkope wijze via internet kan plaatsvinden. Het grootste bezwaar was eerder het gevaar dat kwartaalcijfers een te grote nadruk leggen op kortetermijnresultaten. De gedachte daarachter is dat ondernemingen dan vooral zullen proberen om ieder kwartaal weer zo gunstig mogelijke resultaten te rapporteren, teneinde de beurskoers te ondersteunen of te doen stijgen, waardoor de langeretermijndoelinden in het gedrang zouden komen. Of dit argument hout snijdt, is de vraag. Ook rapportering van halfjaarresultaten of zelfs jaarresultaten kan leiden tot dezelfde kortetermijnoriëntatie.

Kwartaal-
berichten

Hoewel de publicatie van kwartaalberichten in Nederland dus niet verplicht is, doen met name de grote beursgenoteerde ondernemingen dat vaak wel op vrijwillige basis.

Tussentijdse verklaring

Overigens is het zo dat van ondernemingen met ter beurze genoteerde aandelen die geen kwartaalberichten publiceren, wordt verlangd dat zij wel – wat wordt genoemd – tussentijdse verklaringen uitbrengen in de eerste helft en in de tweede helft van het boekjaar. Deze verklaringen worden dan afgelegd in de periode gelegen tussen tien weken na aanvang en zes weken voor het einde van de jaarhelft. De tussentijdse verklaring omvat een toelichting van belangrijke gebeurtenissen en transacties die in de desbetreffende periode hebben plaatsgevonden en van de gevolgen daarvan voor de financiële positie, alsmede een algemene beschrijving van de financiële positie en de prestaties tijdens de desbetreffende periode.

Verwacht mag worden dat op termijn de druk van aandeelhouders om vaker en meer tussentijds te rapporteren groter zal worden en dat mogelijk zelfs globale maandcijfers zullen worden gepubliceerd.

In elk geval geldt dat als er zich tussentijds bijzondere ontwikkelingen voordoen in de financiële positie en financiële resultaten die als koersgevoelig kunnen worden aangemerkt, een beursonderneming verplicht is deze informatie onmiddellijk openbaar te maken.

1.5.4 Maatschappelijke verslaggeving

Steeds meer ondernemingen vinden het van belang niet alleen verantwoording af te leggen over de financiële positie en resultaten aan de financiële participanten (aandeelhouders, banken), maar zich ook jaarlijks te verantwoorden aan een bredere groep stakeholders op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Daartoe wordt een maatschappelijk verslag of duurzaamheidsverslag uitgebracht. Een van de pioniers op dit terrein is Royal Dutch Shell. Op internationaal gebied heeft het zogenoemde Global Reporting Initiative (GRI), een instituut dat verbonden is aan de Verenigde Naties, algemene grondslagen voor maatschappelijke verslaggeving ontwikkeld. In Nederland hebben deze grondslagen aan de basis gestaan van de Handreiking voor Maatschappelijke verslaggeving, opgesteld door de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) op verzoek van het ministerie van Economische Zaken. De RJ adviseert voorts, in Richtlijn 400, om ook in het jaarverslag (bestuursverslag) dat tegelijkertijd met de jaarrekening wordt uitgebracht, verantwoording af te leggen over maatschappelijke aspecten van ondernemen en de ontwikkeling daarvan.

Global Reporting Initiative

Stramien voor de maatschappelijke verslaggeving

Het nationale en internationale stramien voor de maatschappelijke verslaggeving bestaat uit de volgende vier aspecten:

- algemene aspecten: de belangrijkste problemen/uitdagingen, de relatie met de bedrijfsstrategie, de rol van stakeholders;
- milieuaspecten (planet): de beheersing van de belasting van het milieu, het gebruik van energie, water en andere grondstoffen, en milieueffecten in de productieketen;
- sociale aspecten (people): arbeidsaangelegenheden (werkgelegenheid, arbeidsvoorwaarden, sociale zekerheid, overlegstructuren, zeggenschapsrechten, veiligheid, gezondheid, opleiding en training), mensenrechten en integriteit;
- economische aspecten (profit): de financiële bijdragen aan de maatschappij (bijvoorbeeld in de vorm van belastingen of de toegevoegde waarde van de onderneming) en de maatschappelijke creatie en verspreiding van kennis via onderzoek, ontwikkeling en opleiding.

Ten aanzien van deze vier aspecten wordt verwacht dat op de volgende vijf elementen verantwoording wordt afgelegd:

- de dialoog met de belanghebbenden (stakeholders);
- het beleid;
- de organisatie van het beleid;
- de uitvoering en de uitkomsten daarvan;
- de toekomstverwachtingen.

Maatschappelijke verslaggeving is in Nederland niet wettelijk verplicht, met uitzondering van milieuverslaggeving door bepaalde typen bedrijven. Steeds meer ondernemingen kiezen er echter vrijwillig voor en Nederland loopt op dit punt in internationaal verband voorop. Het is dan ook geen toeval dat het hoofdkantoor van GRI in Amsterdam is gevestigd.

1.5.5 Fiscale jaarrekening

De ontwikkeling van de wetgeving rond de bedrijfseconomische of commerciële jaarrekening verliep in Nederland anders dan in een aantal andere landen.

Nederland

In ons land wordt een afzonderlijk gebied van regelgeving gevormd door de fiscale wetgeving. Voor de heffing van inkomstenbelasting en vennootschapsbelasting is vooral van belang dat er regels worden gesteld voor de bepaling van het (fiscale) vermogen als basis voor de belastbare winst. Het jaarlijks belastbare bedrag wordt in beginsel gevormd door het verschil tussen dit fiscale vermogen aan het begin en aan het eind van een boekjaar. Ook bij de fiscale jaarrekening is er een belangentegenstelling tussen de onderneming en de belangrijkste stakeholder, de fiscus. Hier gaat het immers om de grondslag voor de belastingheffing en dus om directe financiële belangen. Ondernemingen proberen in het algemeen om, bezien op lange termijn, het bedrag dat aan belastingen moet worden betaald zo laag mogelijk te houden.

In Nederland, waar wetgeving rond de commerciële jaarrekening pas sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw tot ontwikkeling kwam, heeft de fiscale wetgeving een veel langere traditie. Wettelijke regelingen rond de fiscale winst- en vermogensbepaling ontstonden bij de introductie van de inkomstenbelasting (1914) en de vennootschapsbelasting (1941). De wetgeving heeft zich sindsdien regelmatig aangepast aan de ontwikkelingen. Daarbij heeft de jurisprudentie een belangrijke rol gespeeld. De fiscale winst- en vermogensbepaling geschiedt volgens de regels van het 'goed koopmansgebruik'. Wat daaronder moet worden verstaan is mede door de jurisprudentie bepaald. De fiscale regels en het goed koopmansgebruik hadden in de periode tot 1970 ook een belangrijke invloed op de praktijk van de externe verslaggeving. Vooral de kleine en middelgrote ondernemingen streefden ernaar hun wettelijke (commerciële) jaarrekening zo veel mogelijk af te stemmen op de fiscale jaarrekening om dubbel werk te voorkomen. Zolang de kring van gebruikers beperkt was tot nauw bij de onderneming betrokken eigenaren en de bank, leverde deze combinatie meestal weinig problemen op. Tegenwoordig is men algemeen van mening dat met name voor de grotere ondernemingen met de externe verslaggeving een ander doel wordt gediend dan het leveren van de basis voor belastingheffing. Vanaf 1970 is in het Burgerlijk Wetboek (BW) een regeling voor de (commerciële) jaarrekening opgenomen die losstaat van de fiscale regels voor de bepaling van de belastbare winst.

Fiscale
wetgeving

Goed
koopmans-
gebruik

Fiscale
jaarrekening

De verschillen tussen de fiscale en commerciële bepaling van winst en vermogen veroorzaken een bijzondere problematiek met betrekking tot de behandeling van belastingen in de (commerciële) jaarrekening. Hierop zal in hoofdstuk 18 worden ingegaan.

Andere landen

In een aantal andere landen is de ontwikkeling omgekeerd geweest aan die in ons land. De fiscale wetgeving sloot zich aan bij de wetgeving met betrekking tot de (commerciële) jaarrekening. Zo is in een aantal Europese landen de enkelvoudige jaarrekening tevens basis voor de heffing van vennootschapsbelasting. Zo'n stelsel wordt wel aangeduid met de Duitse term *Massgeblichkeit*, dat wil zeggen de commerciële winst is bepalend voor de fiscale winst. Het is duidelijk dat zo'n combinatie niet bevorderlijk is voor de ontwikkeling van de regelgeving op beide gebieden. Aangezien fiscale doeleinden die door de regelgeving worden nagestreefd vaak (politieke) prioriteit hebben, zullen de regels daardoor in sterkere mate worden bepaald dan door het serieus zoeken naar optimale informatieverschaffing.

In ons land is het overigens sinds 2008 mogelijk dat kleine ondernemingen desgewenst hun commerciële jaarrekening kunnen opmaken met gebruik van de fiscale waarderingsregels (artikel 396 lid 6 BW 2). Daarmee wordt voorkomen dat kleine ondernemingen twee verschillende administraties moeten voeren en verschillende jaarrekeningen moeten opmaken. Door deze faciliteit worden de administratieve lasten voor ondernemingen lager, terwijl weinig belangen worden geschaad omdat bij kleine ondernemingen de ondernemer dikwijls zelf de enige of belangrijkste aandeelhouder is.

VOORBEELD 1.6

Een bekend voorbeeld van een verschil tussen de fiscale en de commerciële jaarrekening betreft de vervroegde afschrijving voor de fiscale winstbepaling. Daarmee probeert de overheid in tijden van stagnatie de investeringen door het bedrijfsleven te bevorderen. In het kader van zo'n belastingfaciliteit wordt bepaald dat bijvoorbeeld een machine in een veel kortere periode mag worden afgeschreven dan haar verwachte economische levensduur. De ondernemer zou 'dief van eigen portemonnee' zijn als hij geen gebruik zou maken van die faciliteit. Onder een stelsel van *Massgeblichkeit* kan dit echter alleen als ook de commerciële jaarrekening op die basis wordt opgesteld. Dit leidt tot vertekening van de informatie die het zicht op de economische werkelijkheid vertroebelt. Er wordt dan namelijk in de eerste jaren na aanschaf veel meer afgeschreven dan in overeenstemming zou zijn met de economische veroudering van de machine, en in latere jaren minder. Daardoor wordt in de eerste jaren de belastbare winst en dus de te betalen belasting gedrukt.

In de praktijk levert de koppeling van de commerciële en de fiscale jaarrekening bij de grotere onderneming geen problemen op, omdat men alleen de enkelvoudige jaarrekening op basis van fiscale waarderingsregels opmaakt, maar niet de geconsolideerde jaarrekening (zie hoofdstuk 15). Bij kleinere ondernemingen moet je er steeds op bedacht zijn dat de informatie in de commerciële jaarrekening 'fiscaal gekleurd' kan zijn.

De Angelsaksische landen kennen in het algemeen ons systeem, waarin de fiscale jaarrekening op allerlei punten kan afwijken van de commerciële jaarrekening.

De internationale harmonisatie (zie paragraaf 1.3) leidt er overigens toe dat in elk geval voor de geconsolideerde jaarrekening van ter beurze genoteerde ondernemingen fiscale regels in geen enkel land van de Europese Unie nog invloed kunnen hebben. IFRS laat niet toe dat (lokale) fiscale regels bij de externe verslaggeving enige rol spelen.

1.5.6 Externe verslaggeving en internet

De afgelopen jaren hebben steeds meer ondernemingen financiële informatie op hun website opgenomen. Het gaat daarbij enerzijds om de formele informatie die op grond van wettelijke eisen moet worden gepubliceerd, zoals de jaarrekening, het jaarverslag en eventueel verplichte tussentijdse verslaggeving in de vorm van kwartaal- of halfjaarberichten, en anderzijds om vrijwillig verstrekte informatie bijvoorbeeld over nieuwe producten, lopende rechtszaken, credit ratings, informatie over de samenstelling en de verantwoordelijkheden van de raad van commissarissen en dergelijke. Hoewel het voldoen aan wettelijke publicatieverplichtingen niet geschiedt door informatie op internet op te nemen, maar door deze te (laten) deponeren bij de Kamer van Koophandel, zullen veel gebruikers ervan uitgaan dat de informatie die via de website toegankelijk is ook de juiste informatie is. Zij zullen dus die informatie gebruiken en niet langer de informatie van de Kamer van Koophandel raadplegen omdat de informatie via internet toegankelijker is.

Informatie die is verkregen via internet kan bijzonder nuttig zijn als die door de gebruiker kan worden gekopieerd en als input kan dienen voor berekeningen en analyses van ontwikkelingen. Ook voor allerlei financiële persberichten die gewoonlijk slechts summier in de kranten worden weergegeven is de ondernemingswebsite een ideaal communicatiemiddel. De wetgeving verlangt nogal wat informatie in jaarrekening en jaarverslag, die jaarlijks niet veel verandert en ook tussentijds nuttig is om te kunnen raadplegen. Dergelijke informatie kan het beste via internet worden gecommuniceerd. In het algemeen vind je bij ondernemingswebsites de financiële informatie onder de kop Investor Relations. De verwachting is dat informatieverschaffing via internet de papieren informatieverschaffing door middel van het gedrukte financiële jaarverslag op termijn zal vervangen.

Internet is niet alleen interessant voor jaarrekeninggebruikers maar ook voor ondernemingen als het gaat om een gemakkelijke manier van informatie verschaffen in verschillende vormen. De Nederlandse overheid is in dat kader het SBR-programma gestart. SBR staat voor Standard Business Reporting dat als doel heeft om snel en betrouwbaar financiële rapportages samen te stellen en uit te wisselen. Hiermee kunnen ondernemingen eenvoudiger en sneller aan hun rapportageverplichtingen voldoen. SBR kan zowel voor externe rapportages naar instanties als voor interne rapportages worden gebruikt. Zo kunnen ondernemingen hun jaarrekeningen, belastingaangiften en statistiekopgaven makkelijker en goedkoper samenstellen en aanleveren bij de Kamer van Koophandel, de Belastingdienst en het Centraal Bureau voor de Statistiek. Het doel van het SBR-programma is om de administratieve lastendruk voor ondernemingen te verlagen.

SBR is gebaseerd op XBRL (eXtensible Business Reporting Language). XBRL is een soort financiële taal voor het gestructureerd en gestandaardiseerd verzamelen, verwerken en uitwisselen van financiële en zakelijke informatie. De standaard is ontwikkeld door Amerikaanse accountants.

Website met
financiële
informatie

Standard
Business
Reporting

1.6 Onderzoek op het gebied van externe verslaggeving

Studie van externe verslaggeving als ondernemingsactiviteit kan gebeuren door er wetenschappelijk onderzoek naar te verrichten. Een van de belangrijkste kenmerken van wetenschappelijk onderzoek is dat het beoogt structuren aan te brengen. Het gaat om het leren begrijpen van de werkelijkheid door ordening.

Extern verslaggevingsonderzoek

1.6.1 Ontwerpend en verklarend onderzoek

Om in een kort bestek een overzicht te geven van extern verslaggevingsonderzoek is een nadere ordening eveneens noodzakelijk.

Ontwerpend onderzoek

De eerste ordeningsregel die wordt ingesteld, betreft het onderscheid naar de aard van het onderzoek. Wetenschappelijk onderzoek naar externe verslaggeving is hetzij ontwerpend, hetzij verklarend van aard. Ontwerpend onderzoek behelst het bedenken van nieuwe rekenregels (waarderingsgrondslagen, accounting principles) en voorstellingswijzen (modellen) om de financiële prestaties van ondernemingen te meten en vast te leggen. Verklarend onderzoek richt zich op het begrijpen van het empirische verschijnsel externe verslaggeving. Dit kan zijn de wijze waarop ondernemingen de verslaggeving inhoud geven, de wijze waarop gebruikers de informatie hanteren en de wijze waarop de overheid optreedt in de context van de externe financiële verslaggeving. Ook de historische studie van het empirische verschijnsel externe verslaggeving kan hiertoe worden gerekend, hoewel dit ook – als derde vorm – beschrijvend onderzoek kan worden genoemd.

Verklarend onderzoek

Zowel ontwerpend als verklarend onderzoek moet ergens op gebaseerd zijn. De basis van onderzoek – de formulering van onderzoeksvragen – wordt gevonden in een theorie. In het onderzoek op het gebied van de externe verslaggeving zijn theorieën uit een aantal wetenschapsgebieden toegepast. Het meest prominent in de belangrijkste wetenschappelijke tijdschriften is onderzoek met als basis de economische wetenschap. Maar ook andere wetenschappen, zoals psychologie en sociologie, worden als fundament gebruikt.

Met de vraag welke theoretische basis gekozen wordt voor het onderzoek, is een tweede ordeningsregel gevonden.

De opsomming van wetenschapsgebieden die theorieën leveren om het verschijnsel externe verslaggeving in perspectief te plaatsen, is niet uitputtend. Ook de juridische wetenschap en de communicatiewetenschap houden zich met het onderwerp bezig. Onderzoeken op deze basis zijn echter nauwelijks in de internationale toptijdschriften over het vak terug te vinden. Gegeven het nationale karakter van juridische beschouwingen is dat ook niet verwonderlijk. Het Nederlandse juridische onderzoek naar de externe verslaggeving concentreert zich op de interpretatie van het jaarrekeningenrecht en het effect van dit recht op de praktijk van de externe verslaggeving. Voorts zijn de positie van de jaarrekening in het vennootschapsrecht en de gevolgen van het vaststellen van een jaarrekening, onderwerp van beschouwing in de juridische wetenschappelijke literatuur.

Juridisch onderzoek

1.6.2 Doelstelling ontwerp onderzoek

Zoals we in de voorgaande paragrafen hebben besproken, zijn aan de externe verslaggeving diverse aspecten te onderkennen die teruggaan op onderscheiden vakgebieden, zoals sociologie (maatschappelijke rol van de onderneming), recht (interventie tussen tegengestelde belangen) en (bedrijfs)economie (inhoudelijke aspecten van grootheden als winst en vermogen).

Het doel van ontwerp onderzoek is het maken van een ideaalmodel van externe verslaggeving of onderdelen daaruit. Gegeven de verschillende aspecten van de externe verslaggeving, lijkt een interdisciplinaire benadering van het vak externe verslaggeving relevant. Sterker nog, de identiteit van het vak externe verslaggeving als zelfstandige discipline, kan gelegen zijn in de specifieke wijze waarop de verschillende vakgebieden met elkaar verweven zijn als het gaat om vraagstukken van financiële berichtgeving in onze moderne maatschappij.

Een belangrijk voorbeeld van een onderzoeksprogramma dat in de ontwerprijke richting veel aandacht heeft gekregen, betreft het zoeken naar het 'ware winstbegrip'. De vraag 'Wat is winst?' staat daarbij in het middelpunt. Een beantwoording van die vraag leidde bijvoorbeeld tot de vervangingswaardetheorie zoals die in Nederland in de eerste helft van de vorige eeuw is ontwikkeld. Een onderzoeksprogramma dat hier historisch gezien op volgt, erkent het feit dat verschillende gebruikers uiteenlopende informatiebehoeften hebben. Met behulp van inzichten uit de gedragswetenschappen worden verslaggevingsmodellen geconstrueerd, al naargelang de veronderstelde informatiebehoeften van gebruikers.

Ontwerp onderzoek wordt uiteraard gedaan met het oogmerk goede rekenregels of modellen te ontwerpen. Een fundamenteel probleem daarbij is dat 'goed' altijd afhankelijk zal zijn van de gekozen doelstelling. De keuze van zo'n doel is echter persoonsgebonden of subjectief. Anders gezegd: er is geen theorie die een uitspraak doet over de wenselijkheid van een bepaalde doelstelling.

Doel van
ontwerp
onderzoek

1

VOORBEELD 1.7

De vraag kan worden gesteld op welke wijze activa gewaardeerd dienen te worden. Om hiertoe een verslaggevingsmethodiek te ontwerpen, moet eerst de doelstelling aangegeven worden. Stel dat het doel is te voorkomen dat de onderneming, in tijden van inflatie, zoveel dividend gaat uitkeren dat de continuïteit in gevaar komt. Er kan nu een theorie ontwikkeld worden, waarmee in geval van inflatie een verslaggevingsmethodiek kan worden gehanteerd die aan dit doel tegemoetkomt, namelijk het hanteren van de vervangingswaarde. Als echter het doel is aan te geven welke toekomstige kasstromen met het actief kunnen worden behaald, sluit waardering tegen directe of indirecte opbrengstwaarde daarop aan.

Ontwerp onderzoek heeft vooral tot de eerste helft van de jaren zeventig van de vorige eeuw een bijzondere belangstelling van wetenschappers gekend. Langzamerhand is echter hun belangstelling verschoven naar het verklarend onderzoek.

De belangstelling voor ontwerp onderzoek had onder meer te maken met de opkomst van regelgevende instanties, zoals de Accounting Principles Board in de Verenigde Staten. Het idee was namelijk dat onderzoek optimale methoden van waardering en resultaatbepaling kon opsporen.

1.6.3 Elementen verklarend onderzoek

Verklarend onderzoek

Verklarend onderzoek wordt vormgegeven rond drie elementen:

- empirische verschijnselen;
- een theorie omtrent die verschijnselen;
- instrumenten om de theorie te toetsen.

Verschijnselen zijn een deel van de werkelijkheid die worden afgezonderd om in beschouwing genomen te worden. In dit geval dus de verschijnselen rondom de periodieke externe verslaggeving door ondernemingen. Om verschijnselen te kunnen onderzoeken, is informatie over aspecten die in beschouwing worden genomen noodzakelijk.

Verder is een theorie over empirische verschijnselen nodig, dat wil zeggen een samenhangende verzameling uitspraken over verschijnselen. Het ontwikkelen van zo'n theorie vindt vooral plaats binnen een bepaalde wetenschappelijke discipline. Verklarend onderzoek is daardoor veel minder interdisciplinair van karakter dan ontwerpend onderzoek. Ten slotte hebben wij toetsingsinstrumenten nodig om een theorie te toetsen. Instrumenten kunnen statistisch van aard zijn voor de toetsing van kwantitatieve data of analytisch voor de toetsing van kwalitatieve gegevens.

In het kader van dit boek is het niet mogelijk de werkwijze van al het onderzoek weer te geven. Centraal staan dan ook de belangrijkste onderzoeksvragen van het op de economische theorie gebaseerde onderzoek. Er zijn ook belangrijke onderzoeksvragen gebaseerd op de psychologie en op andere wetenschapsgebieden. Die blijven hier echter buiten beschouwing.

1.6.4 Economisch onderzoek

In het economisch onderzoek zijn de volgende vier invalshoeken van belang:

- 1 de financiële markten;
- 2 de organisaties;
- 3 de economische gevolgen (economic consequences); en
- 4 de overheid.

Onderzoek van financiële markten

Het onderzoek dat de financiële markten onderzoekt (capital market based research), houdt zich vooral bezig met de vraag of en zo ja, in welke mate inhoud en vorm van de externe verslaggeving van invloed zijn op de prijsvorming op financiële markten. Een veel gehanteerde hypothese (van een theorie afgeleide bewering) in dit onderzoek is de efficiënte markthypothese (EMH). Deze hypothese stelt dat financiële markten onmiddellijk en op een juiste manier reageren op alle informatie die vrijkomt en wijzigingen in verslaggevingsmethoden die gehanteerd zijn in de externe verslaggeving volledig doorgronden. De EMH doet echter geen uitspraak over de richting van de koersverandering als gevolg van een methodewijziging. Voor een dergelijke voorspelling wordt een prijsvormingsmodel gehanteerd, zoals het capital asset pricing model (CAPM). Het CAPM voorspelt dat koersen niet zullen reageren op veranderingen in verslaggevingsmethoden, tenzij zulke veranderingen een cashflow-effect hebben. Concreet luidt de te toetsen voorspelling dus dat veranderingen in verslaggevingsmethoden geen koerseffecten kennen. Een concurrerende (de zogenoemde mechanistische) hypothese genereert een tegengestelde voorspelling. Deze hypothese voorspelt dat een verandering in verslaggevingsmethoden die het gerapporteerde resultaat doet stijgen, een opwaartse invloed zal hebben op de koers.

Efficiënte markt-hypothese

Capital asset pricing model

Onderzoek richt zich vooral op het verwerpen van deze hypothesen, alsmede op het 'discrimineren' tussen de hypothesen. Met discrimineren wordt bedoeld de vraag welke hypothese het hoogste verklarende vermogen kent. Tot nu toe zijn er nog geen eensluidende resultaten gevonden. Een goede samenvatting van dit onderzoek biedt het klassieke boek *Positive Accounting Theory* van Watts en Zimmerman uit 1986.

Organisatietheorie

De economische organisatietheorie is in het externe verslaggevingsonderzoek geïntroduceerd door Watts en Zimmerman (1986). In dit onderzoeksprogramma wordt getracht een antwoord te vinden op de vraag waarom ondernemingen kiezen voor het verschaffen of niet verschaffen van bepaalde informatie.

Om het keuzegedrag van ondernemingen in de externe verslaggeving te modelleren, maken Watts en Zimmerman gebruik van de agency-theorie, een tak binnen de economische organisatietheorie. Binnen de agency-theorie is de externe verslaggeving een onderdeel van het contracteringsproces van een onderneming. Een onderneming wordt namelijk gezien als een knooppunt van contracten. Deze contracten worden opgesteld om de belangentegenstellingen tussen verschillende partijen (zoals managers, werknemers, aandeelhouders en vreemdvermogenverschaffers) in goede banen te leiden, om zo mogelijk te maken dat de contractrelatie in wederzijds voordeel wordt uitgevoerd. Contracten definiëren de rechten die elke partij geniet. Efficiënte contracten verzachten belangentegenstellingen en voorzien in prikkels om het gedrag van de partijen in zodanige banen te leiden, dat een maximaal resultaat ontstaat.

Informatie uit de externe verslaggeving is vaak onderdeel van een contract. Denk bijvoorbeeld aan solvabiliteitseisen die gesteld worden in leenovereenkomsten, of aan afspraken met managers over het rendement dat ze moeten behalen.

Dit contractuele perspectief leidt tot twee onderzoeksvragen: welke rol speelt de externe verslaggeving in ondernemingen en in contracten tussen belanghebbenden? En hoe verschilt deze rol tussen ondernemingen? Uiteindelijk gaat het dan om de vraag of waargenomen verschillen in verslaggevingsmethoden tussen ondernemingen aan de hand hiervan verklaard en voorspeld kunnen worden.

Economic consequences

Een iets afwijkende maar gerelateerde onderzoeksvraag betreft het feitelijke ondernemingsgedrag onder invloed van geldende regels en normen. Zo wordt bijvoorbeeld onderzocht of en zo ja, waarom het investeringsgedrag van ondernemers onder invloed van geldende externe verslaggevingsregels wordt beïnvloed. Dergelijk onderzoek staat bekend onder de term *economic consequences*.

Zo zou bijvoorbeeld uit een *economic consequences*-onderzoek kunnen blijken dat de investeringen gestimuleerd worden als de regels het toelaten dat het belastingvoordeel van een investeringspremie in het jaar van investeren tot de winst wordt gerekend. Als het belastingvoordeel over de levensduur van de investering gespreid moet worden, zou het effect minder groot zijn. Daarmee zou het feitelijk handelen van ondernemingen worden gestuurd door verslaggevingsregels en zouden die economische gevolgen hebben.

Economische
organisatie-
theorie

Agency-theorie

Economic
consequences

De uitkomsten van dergelijk onderzoek kunnen door regelgevende instanties worden gebruikt om de effecten van hun regels in te schatten. Het zal duidelijk zijn dat verslaggevingsregels geen economic consequences zouden moeten hebben, maar dat de toepassing daarvan 'waardevrij' zou moeten zijn zonder sturing te geven aan de beslissingen die ondernemingen in het kader van de bedrijfsvoering nemen.

Economische theorie van de overheid

Als de vraag naar de verklaring van de variatie aan verslaggevingsmethoden in onderzoek centraal staat, dan ligt het voor de hand te verwijzen naar de rol van instituties in de externe verslaggeving, meer in het bijzonder de wet- en regelgeving. Een belangrijke partij in de totstandkoming van regelgeving is de overheid. Voorspellingen over het gedrag van de overheid worden gegenereerd op basis van de economische theorie van de overheid. De idee is dat regelgeving bepaalde partijen bevoordeelt boven andere. Deze bevoordeling vindt plaats op overwegingen van eigenbelang van de overheid (politici en ambtenaren). Als aanleiding om regels in te stellen (en daarmee bepaalde partijen te bevoordelen) is er een 'crisis' nodig. Externe verslaggevingsinformatie kan een aanleiding zijn om die te suggereren.

Economische theorie van de overheid

1

VOORBEELD 1.8

Zo kunnen constante hoge winsten in gevoelige bedrijfstakken de aandacht van de overheid trekken en daarmee regelgeving uitlokken. Managers kiezen zodanige verslaggevingsmethoden dat ze niet de aandacht van de overheid trekken. Als voorbeeld kunnen oliebedrijven worden genoemd.

Concreet luiden de onderzoeksvragen hier als volgt: hoe is het gedrag van de overheid met betrekking tot de regulering van de externe verslaggeving? En op welke wijze beïnvloedt dit gedrag de keuzen van verslaggevingsmethoden door ondernemingen?

1.6.5 Informatieverzameling en beschrijvend onderzoek

Zoals hiervoor bleek, is veel onderzoek gebaseerd op specifiek voor het desbetreffende onderzoeksproject vergaarde informatie. Er zijn veel verschillende methoden van informatieverzameling, zoals raadpleging van archieven, interviews en laboratoriumexperimenten.

Een belangrijke bron van feitelijke informatie zijn verzamelingen van gegevens over de praktijk van de externe verslaggeving, die selectief of samengevoegd kunnen worden gehanteerd om inzicht te verkrijgen in het feitelijk voorkomen van de te onderzoeken verschijnselen. Zo zijn er verzamelingen beschikbaar van financiële jaarverslagen in de oorspronkelijke - gedrukte - vorm of op internet. Ook bestaan er databanken waarin de cijfermatige gegevens van jaarrekeningen zijn opgeslagen. Voor Nederlandse ondernemingen kunnen bijvoorbeeld Datastream en Reach worden genoemd.

Tevens zijn er beschrijvingen van de feitelijke keuzen die ondernemingen maken in hun externe verslaggeving. In Nederland is dit de jaarlijkse publicatie Het jaar 20xx verslagen, uitgegeven door de Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA) en het Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie. Deze vorm van onderzoek kan worden aangeduid als beschrijvend onderzoek.

Beschrijvend onderzoek

Een vergelijkbare beschrijving van feitelijke keuzen, maar dan voor de Verenigde Staten, betreft Accounting Trends and Techniques, een jaarlijkse uitgave van de Amerikaanse accountantsberoepsorganisatie AICPA. Hierin zijn, gerubriceerd naar onderdeel van de jaarrekening, voorbeelden te vinden van de behandeling van specifieke posten in de jaarrekeningen van Amerikaanse ondernemingen, waarbij veel aandacht wordt besteed aan de tekst van de toelichting.

1.6.6 Combinatie van onderzoeksrichtingen

De verschillende soorten onderzoek staan niet los van elkaar. Eenzelfde thema kan vanuit verschillende gezichtspunten worden onderzocht en daarmee een veelomvattend beeld geven van een bepaald verschijnsel. Een interessant onderwerp in dit kader is bijvoorbeeld de bewuste beïnvloeding door de ondernemingsleiding van de gerapporteerde winsten (resultaatsturing of earnings management).

Het wetenschappelijk onderzoek richt zich op:

- de normatieve kaders om de mogelijkheden van resultaatsturing te beperken (ontwerpend onderzoek);
- de mate waarin resultaatsturing plaatsvindt (beschrijvend onderzoek);
- de mogelijke verklaringen daarvoor vanuit de contracteringstheorie (verklarend onderzoek vanuit organisatiethoetoretisch perspectief);
- de mate waarin regelgeving het gedrag beïnvloedt (verklarend onderzoek vanuit het gezichtspunt van de economic consequences);
- de gevolgen voor de prijsvorming op de kapitaalmarkt (verklarend onderzoek vanuit het gezichtspunt van de financiële markten).

Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben wij externe verslaggeving en interne informatiever-schaffing met elkaar vergeleken. We hebben laten zien dat bij externe verslaggeving de relatie tussen de onderneming en de belanghebbenden bij die onderneming een grote rol speelt. Om die reden is externe verslaggeving niet alleen een bedrijfseconomisch vak. Het heeft ook juridische aspecten, omdat in het recht de verhoudingen tussen individuen en groepen worden geregeld, vooral als er conflicten te verwachten zijn. De regelgeving heeft inmiddels een duidelijk internationale dimensie gekregen. Naast de financiële jaarverslaggeving is ingegaan op andere vormen van externe verslaggeving, zoals tussentijdse berichtgeving en maatschappelijke verslaggeving. Ook is de relatie met de fiscale jaarrekening uiteengezet. Voorts hebben wij in dit hoofdstuk aandacht geschonken aan het weten-schappelijk onderzoek op het gebied van de externe verslaggeving. Het gaat bij dit onderzoek vooral om verklaring en duiding van de betekenis van externe verslaggeving en de manier waarop gebruikers reageren op infor-matie. Onderzoekers gaan uit van modellen voor het gedrag van gebruikers. De praktijk kan van de uitkomsten van onderzoek leren doordat duidelijk kan worden welke informatie de gebruikers van belang vinden en hoe zij de verstrekte informatie gebruiken. Kortom, de verslaggevingspraktijk kan gebruikmaken en dus nut hebben van wetenschappelijke kennis.

Kernbegrippen

1

Ga voor jezelf na of je de stof van dit hoofdstuk beheerst door een omschrijving te geven van de volgende kernbegrippen.

Externe verslaggeving

Interne informatieverschaffing

Bezitsmodel

Gesloten model

Open model

Wetgeving

**Systematische
informatieverschaffing**

Incidentele informatieverschaffing

Fiscale jaarrekening

Commerciële jaarrekening

Tussentijdse berichtgeving

Maatschappelijke verslaggeving

Ontwerpend onderzoek

Verklarend onderzoek

Beschrijvend onderzoek

Onderzoek van financiële markten

Economische organisatietheorie

Economic consequences

**Economische theorie van de
overheid**
